

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE
EXAMINATION**

GIREDI YA 10

XITSONGA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI

PAPILA RA 3

SWITSHURIWA SWO TUMBULUXIWA

HUKURI 2006

TIMARAKA: 80

NKARHI: 3 WA TIAWARA

128 3 S

SWITSUNDZUXO**PAPILA LERI RI AVANYISWILE HI SWIYENGE SWA MUNE:**

XIYENGE XA A:	Xitsalwana,	(40)
XIYENGE XA B:	Xitsalwambiko xo leha,	(20)
XIYENGE XA C:	Switsalwambiko swo koma,	(10)
XIYENGE XA D:	Switsalwambiko swa vuhlanganisi,	(10)

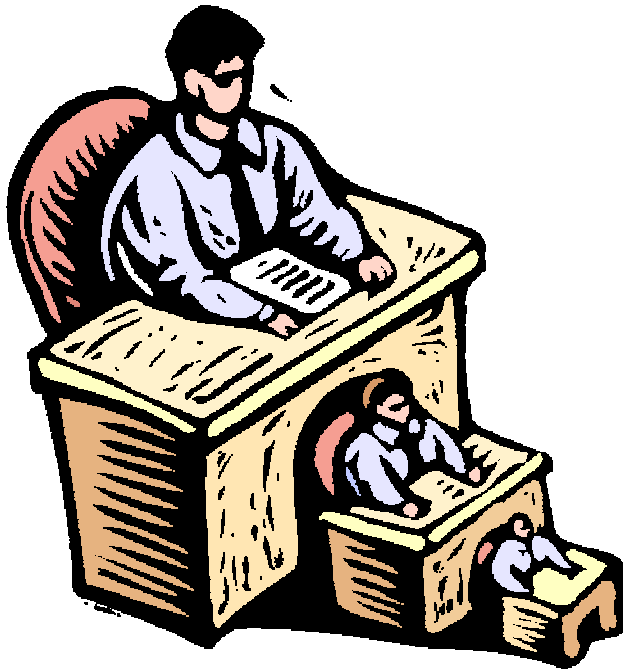
1. U languteriwa ku hlamula xivutiso **XIN'WE** eka xiyenge xa **A** na **XIN'WE** eka xiyenge xa **B**, na **XIN'WE** eka xiyenge xa **C** na **XIN'WE** eka xiyenge xa **D**.
2. Sungula ku hlamula xivutiso xin'wana ni xin'wana eka pheji yintshwa u tlhela u nkhwantihata emakumu ka xiyenge xin'wana ni xin'wana.
3. Endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala ntirho wa wena. Tirhisa pheji yin'we ntsena ku kombisa leswi u kunguhatiseke xiswona xitsalwana xa wena. Le henhla ka pheji leyi ku fanele ku tsariwa hi maletere lamakulu leswaku i NKUNGUHATO. U nga tirhisa mimepe yo hlengeleta miehleketo. Nkunguhato wu ta averiwa timaraka.
4. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka), u landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mahikahatelo.
5. Vumba tinxaka to hambanahambana ta swivulwa hi ndlela leyi amukelekaka.
6. Landzelela Swiletelo leswi andlariweke eka xivutiso xin'wana ni xin'wana.

XIYENGE XA A: SWITSALWANA**XIVUTISO XA 1****Swiletelo:**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona xitsalwana, kambe u nga humi emhakeni.
 - Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
 - Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **100-150** wa marito.
- 1.1 Hungu leri nga tshama ri ndzi tsakisa, ndzi nge pfuki ndzi ri rivarile.
 - 1.2 A wu ri na mabindzu mambirhi kutani ya wile, swilo a swa ha fambi kahle, hlamusela leswi vangeke khombo leri.
 - 1.3 Xipano xa BAFANA-BAFANA a xa ha humeleli ka mitlangu. Xana a wu ta endla yini loko a wu ri mudzaberi wa xona?
 - 1.4 Ndyangu wa ka hina.

1.5 Ku fika ka hina Afrika-Dzonga.

1.6 Hlamusela hungu ra xifaniso lexi nga laha hansi:

[40]

XIYENGE XA B: SWITSALWAMBIKO SWO LEHA

XIVUTISO XA 2

Swiletelo:

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 80-100 wa marito.
- Sungula nhlamulo ya wena eka pheji yintshwa.

2.1 Tsalela munghana wa wena khadi u n'wi rhamba eka ntlangu wo tlangela leswi u nga pasa Giredi ya 10. (20)

2.2 Tsalela sesi wa wena papila u n'wi tivisa hi munghana loyi u nga n'wi kuma loyi a vulavulaka ririmi leri u nga ri tiviki. (20)

2.3 U na xibindzwana xo hlantshwa mimovha. Vaakitiko vo tala a va xi tivi, endla xinamarhetwa xo va tivisa hi bindzu leri. (20)

[20]

XIYENGE XA C: SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****Swiletelo:**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **60-80** wa marito.
- Sungula nhlamulo ya wena eka pheji yintshwa.

- 3.1 Tsalela munghana wa wena imeyili u n'wi tivisa hi ta vaendzi lava nga ta ta va huma entsungeni wa malwandle ku ta mi letela hi swa thekinoloji. (10)
- 3.2 Endla xinavetiso u xavisa movha lowu u wu tsakelaka, u xavisela lavantshwa lava ha ku sungulaka ku tirha. (10)
- 3.3 Makwenu u tilulamisela ku ya eka inthavhiyu. N'wi rhumele SMS u n'wi nyika switsundzuxo swin'wana. (10)
- [10]**

XIYENGE XA D: SWITSALAMBIKO SWA VUHLANGANISI**XIVUTISO XA 4****Swiletelo**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 60-80 wa marito.
- Sungula nhlamulo ya wena eka pheji yintshwa.

- 4.1 Vadyondzi na nhloko ya xikolo xa n'wina mi twanane ku ri ku va na nkhuvo wo tlangela khume ra malembe xikolo xa n'wina xi ri kona. Tsala fulayara u tivisa vaakitiko emugangeni wa ka n'wina hi ta nkhuvo lowu. (10)
- 4.2 U hlangane na un'wana loyi a huma etikweni rin'wana ku ta languta bolo ya milenge erivaleni ra mintlangu leri nga emugangeni wa ka n'wina. N'wi tsalele ephepheni u n'wi lerisa ndlela yo kongoma kona. (10)
- 4.3 U endle xikombelo xo amukeriwa exikolweni xa le henhla emugangeni wa ka n'wina. Va ku rhumele fomo leyi nga laha hansi. Yi tate kutani u yi tlherisela eka vona. (10)

FOMO YA VUXOKOXOKO

1. Xivongo	
2. Vito	
3. Adirese	
4. Siku ro velekiwa	
5. Rixaka	
6. U tekile/tekiwile	
7. Wa chayela	
8. Nomborho ya riqhingo	
9. Rimbewu	
10 Giredi yo hetelela leyi u nga yi pasa.	

- 4.4 A mi nghenele mphikizano wa vuyimbeleri kutani xikolo xa n'wina xi kume xiyimo xo sungula. Endla xinamarhetiwa u bombisela vaakitiko hi vuswikoti lebyi mi nga na byona exikolweni xa n'wina.

(10)
[20]

(2 × 10)

NTSENGO WA TIMARAKA: 80

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION

GIREDI YA 10

XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA

PAPILA RA 3

SWITSHURIWA SWO TUMBULUXIWA

HUKURI 2006

TIMARAKA: 100

NKARHI: 3 WA TIAWARA

106 3 H

SWITSUNDZUXO**PAPILA LERI RI AVANYISWILE HI SWIYENGE SWINHARHU:**

XIYENGE XA A:	Xitsalwana,	(50)
XIYENGE XA B:	Xitsalwambiko xo leha,	(30)
XIYENGE XA C:	Switsalwambiko swo koma,	(10)
XIYENGE XA D:	Switsalwambiko swo koma,	(10)

1. U languteriwa ku hlamula xivutiso **XIN'WE** eka xiyenge xin'wana ni xin'wana.
2. Sungula ku hlamula xivutiso xin'wana ni xin'wana eka pheji yintshwa u tlhela u nkhwantihata emakumu ka xiyenge xin'wana ni xin'wana.
3. Endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala ntirho wa wena. Tirhisa pheji yin'we ntsena ku kombisa leswi u kunguhatiseke xiswona xitsalwana xa wena. Le henhla ka pheji leyi ku fanele ku tsariwa hi maletere lamakulu leswaku i NKUNGUHATO. U nga tirhisa mimepe yo hlengeleta miehleketo. Nkunguhato wu ta averiwa timaraka.
4. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka), u landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mahikahatelo.
5. Vumba tinxaka to hambanahambana ta swivulwa hi ndlela leyi amukelekaka.
6. Landzelela swiletelo leswi andlariweke eka xivutiso xin'wana ni xin'wana.

XIYENGE XA A: SWITSALWANA.**XIVUTISO XA 1**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
 - Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
 - Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **400-450** wa marito.
- 1.1 Ku yingisela ngopfu vanghana swi nga ku peta nhloko.
 - 1.2 Ntlangu wa xibakele lowu ndzi nga ta ka ndzi nga wu rivali.
 - 1.3 Ku teka kumbe ku va munhu a nga tekiwangi eka manguva lawa swa fana. Nyika ku titwa ka wena hi mhaka leyi.
 - 1.4 Munhu loyi a ndzi tsakisaka, loyi ndzi navelaka ku fana na yena.

- 1.5 Timhaka ta nkoka leti ndzi ti dyondzeke leti endliwaka hi vanhu lava nga ni swirhalanganyi swa le mirini (xik: vanhu lava nga voniki, lava nga twiki kumbe swirhalanganyi swin'wana ni swin'wana swa le mirini).
- 1.6 Xiyaxiya xifaniso lexi, kutani u kombisa nkoka wa leswi swi nga eka xona eka timhaka ta vutomi.

[50]

XIYENGE XA B: SWITSALWAMBIKO SWO LEHA

XIVUTISO XA 2

Swiletelo:

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **180-200** wa marito.
- Sungula nhlamulo ya wena eka pheji yintshwa.

- 2.1 Makwenu u hetile tidyondzo ta yena ta vudokodela, kutani vatswari va n'wina va n'wi endlele nkhuvo wo tlangela ku humelela ka yena. Tsala mbulavulo lowu u nga ta wu nyika eka ntlangu lowu hi ku yimela vamakwenu.
- 2.2 Muzaya wa wena u ku tsalerile papila a ku tivisa leswaku u lava ku tidlaya hikuva a tshikiwile hi xigangu xa yena xa xisati kumbe xa xinuna. N'wi tsalele papila u n'wi khuthaza.
- 2.3 U xwile exikolweni vhiki hinkwaro. Tsala n'wangulano exikarhi ka wena ni nhloko ya xikolo siku u nga vuyela hi rona exikolweni.

[30]

XIYENGE XA C: SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****Swiletelo:**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **50-100** wa marito.

3.1 U muxavisi wa mimovha. Endla xinavetiso xa movha lowuntshwa lowu wa ha ku endliwaka.

3.2 U nhloko ya xikolo. Boxa milawu leyi u navelaka leswaku xikolo xa wena xi fambisiwa hi yona. Milawu ya wena yi nga hundzi khume.

3.3 Kokwa wa wena wa vabya, tsala khadi yo n'wi navelela ri'hanyo lerinene. **[10]**

XIYENGE XA D: SWITSALWAMBIKO SWA VUHLANGANISI**XIVUTISO XA 4****Swiletelo:**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **50-100** wa marito.

4.1 Munghana wa wena u navela ku ku vhakela, kambe ndhawu laha u tshamaka kona a nga yi tivi. N'wi nyike swileriso swa leswi a nga ta fambisa xiswona

4.2 Tsala imeyili u yi kongomisa eka nongonoko wa swa mintlangu u boxa leswi faneleke ku endliwa eka xipano xa rixaka lexi poyilaka tiko hikuva xi nga tlangi kahle.

4.3 Maphorisa va le ku laveni ka munhu wo karhi loyi a dlayeke nsati ni vana va yena, kambe wena wa swi tiva leswaku u tumbele kwihi. Va tsalele mahungu yo va luma ndleve **[10]**

NTSENGO WA TIMARAKA: 100

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE
EXAMINATION**

GIREDI YA 10

XITSONGA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA

PAPILA RA 3

SWITSHURIWA SWO TUMBULUXIWA

HUKURI 2006

TIMARAKA: 100

NKARHI: 3 wa tiawara

117 3 F

SWITSUNDZUXO**PAPILA LERI RI AVANYISWILE HI SWIYENGE SWINHARHU:**

XIYENGE XA A:	Xitsalwana,	(50)
XIYENGE XA B:	Xitsalwambiko xo leha,	(30)
XIYENGE XA C:	Switsalwambiko swo koma,	(10)
XIYENGE XA D:	Switsalwambiko swo koma,	(10)

1. U languteriwa ku hlamula xivutiso **XIN'WE** eka xiyenge xin'wana ni xin'wana.
2. Sungula ku hlamula xivutiso xin'wana ni xin'wana eka pheji yintshwa u tlhela u nkhwantihata emakumu ka xiyenge xin'wana ni xin'wana.
3. Endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala ntirho wa wena. Tirhisa pheji yin'we ntsena ku kombisa leswi u kunguhatiseke xiswona xitsalwana xa wena. Le henhla ka pheji leyi ku fanele ku tsariwa hi maletere lamakulu leswaku i NKUNGUHATO. U nga tirhisa mimepe yo hlengeleta miehleketo. Nkunguhato wu ta averiwa timaraka.
4. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka), u landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mahikahatelo.
5. Vumba tinxaka to hambanahambana ta swivulwa hi ndlela leyi amukelekaka.
6. Landzelela swiletelo leswi andlariweke eka xivutiso xin'wana ni xin'wana.

XIYENGE XA A: SWITSALWANA**XIVUTISO XA 1:**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
 - Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
 - Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **200-250** wa marito.
- 1.1 Hlawula nqambhi yin'we eka tinqambhi ta Xitsonga kutani u kombisa leswi ku tsakisaka hi vuyimbeleri bya yena.
 - 1.2 Nghozi yo chayisana ka mimovha leyi ndzi nga ta ka ndzi nga yi rivali evuton'wini bya mina.
 - 1.3 Swudyuhari swo tala leswi kumaka mudende swi tala ku hlaseriwa hi tinsulavoya loko swa ha ku hola mali ya swona. Hlamusela leswi nga endliwaka ku lwa ni xirhalanganyi xa muxaka lowu.

- 1.4 Ntirho wo chayela mathekisi wu fanele ku tirha hi vanhu va xinuna ntsena. Kanela mhaka leyi u kombisa vonene ra wena.
- 1.5 Ku fikela ni sweswi, ka ha ri ni vanhu van'wana lava nga tshembhiki leswaku Xitsongwatsongwana nkayiveta-nsawuto XNN kumbe Xipalansawuto (XN) h.l. (HIV) xi kona. Hlamusela leswi vanhu va muxaka lowu va nga pfunisiwaka xiswona.
- 1.6 Xiyaxiya xifaniso lexi nga laha hansi kutani u kombisa nkoka wa xona eka timhaka ta vutomi bya manguva lawa

[50]

XIYENGE XA B: SWITSALWAMBIKO SWO LEHA

XIVUTISO XA 2:

Swiletelo:

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **120-150** wa marito.
- Sungula nhlamulo ya wena eka pheji yintshwa.

- 2.1 U murhangeri wa vadyondzikuloni exikolweni xa n'wina. Tsala mbulavulo lowu u nga ta wu nyika eka siku leri mi lelanaka ni vadyondzi va ka Giredi ya 12.
- 2.2 U hlongoriwile exikolweni hikuva u lwile ni n'wana un'wana wa xikolo. Tsalela nhloko ya xikolo papila, u kombela ku rivaleriwa.
- 2.3 Ku lovile munhu un'wana wa ndhuma swinene loyi a tshamaka emugangeni wa ka n'wina. Tsala matimu ya munhu loyi lama nga ta hlayiwa siku a heleketiwaka endlwini ya yena yo hetelela.

[30]**XIYENGE XA C: SWITSALWAMBIKO SWO KOMA****XIVUTISO XA 3****Swiletelo:**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **50-100** wa marito.

XIVUTISO XA 3

- 3.1 U mininjere ya feme ya ka Dion yo endla tiselulafoni, kutani sweswi ma ha ku endla tiselulafoni tintshwa. Tsala xinavetiso lexi u nga ta xi endla leswaku vanhu va tiva muxaka lowu wa tiselulafoni.
- 3.2 U nghena xikolo u tshama ehositele, kutani exikolweni xa n'wina ku lulamisiwile riendzodyondzo. Rhumela tata wa wena mahungu hi selulafoni u kombela mali leyi lavekaka.
- 3.3 Ku ta va ni ntlangu wa bolo ya milenge ya swipano swa ndhuma. Tsala xinamarhetiwa/phositara yo navetisa ntlangu lowu.

[10]

XIYENGE XA C: SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 4**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene kutani u tsala hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **50-100** wa marito.

4.1 Vanhu vo tala va ni mbhulo wo ehleketa leswaku vanhu lava nga ni swirhalanganyi swa le mirini a va pfuni nchumu. Tsala xilogene/xihuwelelo lexi lwaka ni mavonelo ya muxaka lowu.

4.2 U mufambisi wa xitici xa maphorisa, kutani ku ni ndhawu yo karhi leyi ku hlaseriwaka vanhu lava fambaka hi milenge va ri voxex. Tsala mahungu yo lemukisa vanhu ndhawu leyi ya khombo.

4.3 U murhangeri wa ntlawa wa lavantshwa emugangeni wa ka n'wina, kutani ku ta va ni nhengetano ya xihatla. Tsala mahungu lama ya nga ta va eka xinamarhetwa xo ma hangalasa hi xona.

[10]**NTSENGO WA TIMARAKA: 100**

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE
EXAMINATION**

GIREDI YA 10

XITSONGA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI

PAPILA RA 2

MATSALWA

HUKURI 2006

TIMARAKA: 40

NKARHI: 2 WA TIAWARA

128 2 S

SWITSUNDZUXO

1. U kamberiwa ehenhla ka tibuku ta mune: ya vutlhokovetseri, ya ntlangu, ya novhele ni ya swirungulwana.
2. Hlawula tibuku timbirhi ntsena u hlamula tona.
3. Sungula xivutiso xin'wana ni xin'wana eka pheji yintshwa u tlhela u nkhwatihata ku kombisa leswaku u fikile emakumu ka xivutiso.

XIVUTISO XA 1: VUTLHOKOVETSERI

Hlaya xithlokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XIMUN'WANA

Nguvu ya nguva ya vuxika yi hlakarile
Ku sele ntsena switlakati swa yona.
Nguva ya ximun'wana yi ambarile nguvu yintshwa.
Hi yona nguva yo saseka elembeni.

Mirhi yi sungula ku phofula swa le timbilwini ta yona.
Yi hluka matluka ya rihlaza-byanyi no baleka swiluva.
Onge hiloko yi vuyisa nguva bya nhlomi emutini.
Misava hinkwayo yi funengetiwile nkumba wa rihlaza.

Mirhi hinkwayo i mphikizano,
Mphikizano wo baleka swiluva.
Khisimusi i rikulu eka maphaphatani.
Ya kumile ndhawu yo hungatela kona xivundza.

Swinyenyana swona swi amukela nguva hi tinsimu.
Swi khanela nguva leyi a yi ri karhi yi nekaneka swakudya hi masaka.
Swi yimbelela tinsimu to amukela nhlomi emutini.
Swi dzunisa no tlakusa Muphameri wa swona.

Tihomu loko ti famba to phemeka kunene.
Marhole ya khana ya khankha.
Swiharhi swa nhova swona i vuhati-hati!
Vutomi se byi vuyile hi xitalo.

(Xi huma eka **I vuxaka bya k'endla** hi Nkhwashu M.T.)

- 1.1 Hi mintila ya kwalomu ka ntlhanu, hlamusela leswi xitlhokovetselo lexi xi vulavulaka hi swona. (4)
- 1.2 Xana lembe ri na tinguva tingani? (1)
- 1.3 Hi nguva ya ximun'wana ku va ku titimela swinene. Hlamula u ku **ina** kumbe **e-e**, kutani u seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.4 Xana hi yihi nguva ya xirhami elembeni? (2)
- 1.5 Hlawula ntila lowu kombaka leswaku swimilana leswi hinkwaswo i swa rihlaza. (2)
- 1.6 Xana swinyenyana swi kombisa ku tsaka ka swona hi ndlela yihi? (2)
- 1.7 Xana Muphameri i mani eka xitlhokovetselo lexi? (1)
- 1.8 Hlawula riencisi eka xitlhokovetselo lexi? (1)
- 1.9 Xana hi nguva leyi ya ximun'wana ku humelela yini hi swiluva? (2)
- 1.10 Tsala xivulwa xo saseka hi rito "khisimusi". (2)
- 1.11 Eka xitlhokovetselo lexi hlawula rito-fularha ra rito "hlakala". (1)
- [20]**

XIVUTISO XA 2: NOVHELE

Swiletelo:

Hlamula xivutiso lexi hi ku landzelela novhele leyi xikolo xa n'wina xi mi hlawuleleke yona:

- 2.1 Hi mintila ya kwalomu ka ntlhanu, nyika nkomiso wa novhele ya n'wina. (4)
- 2.2 Xana timhaka leti humelelaka eka novhele leyi ti humelela eka tindhawu tihi? Seketela nhlamulo ya wena. (4)
- 2.3 Vula vito ra ximunhuhatwankulu eka novhele leyi. (1)
- 2.4 Nyika ntlimbo lowu ximunhuhatwankulu xi hlanganaka na wona (3)
- 2.5 Vula vito ra xisihalali eka novhele leyi. (1)
- 2.6 Kombisa hilaha timfanelo ta vanhu ti onhiweke hakona kumbe ti hloniphiweke hakona eka novhele leyi. (4)
- 2.7 Nyika nkongomelo wa novhele leyi. (3)
- [20]**

XIVUTISO XA 3: XIRUNGUL WANA**Swiletelo:**

Hlawula xirungulwana xin'we lexi u xi tsakelaka eka buku leyi xikolo xi mi hlawuleleke yona kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka:

- 3.1 Vula vito ra ximunhuhatwankulu. (1)
- 3.2 Hikokwalaho ka yini u vula leswaku i ximunhuhatwankulu? (3)
- 3.3 Xana ximunhuhatwa lexi u xi hlawuleleke xi hlangana na ntlimbo ke? (1)
- 3.4 Vula ntlimbo lowu xi hlanganeke na wona. (2)
- 3.5 Hlamusela swintshuxo leswi tekiyeke hi ximunhuhatwankulu. (4)
- 3.6 Xana timhaka ta xirungulwana ti humelela etindhawini tihi? (2)
- 3.7 Nyika nkongomelo wa xirungulwana lexi. (2)
- 3.8 Hi ku vona ka wena mutsari u swi kotile ku humelerisa nkongomelo hi ndlela leyi twalaka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (5)

[20]**XIVUTISO XA 4: NTLANGU****Swiletelo:**

Tirhisa timhaka ta tsalwa ra ntlangu leri xikolo xi mi hlawuleleke rona kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka:

- 4.1 Hlamusela leswi ntlangu lowu wu vulavulaka hi swona hi kwalomu ka nhungu wa mintila. (5)
- 4.2 Ntlangu wu tsariwa hi xikongomelo xo tlangiwa exitejini. Hi ku vona ka wena ntlangu lowu wa tlangeka exitejini xana? Seketela nhlamulo ya wena. (4)
- 4.3 Nyika mavonelo ya wena mayelana ni swivono eka ntlangu lowu. Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 4.4 Xana n'wangulano wa ntlangu lowu wu pfuneta hi ndlela yihi ku hi tivisa swimunhuhatwa swa tsalwa leri? (3)
- 4.5 Kombisa timfanelo ta vanhu leti onhiweke eka xirungulwana lexi (3)
- 4.6 Hlamusela hi vuxokoxoko laha timhaka ta ntlangu lowu ti humelelaka kona. (3)

[20]**NTSENGO WA TIMARAKA: 40**

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE
EXAMINATION**

GIREDI YA 10

XITSONGA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA

PAPILA RA 2

MATSALWA

HUKURI 2006

TIMARAKA: 75

NKARHI: 3 wa tiawara

117 2 F

SWITSUNDZUXO NI SWILETELO

1. U kamberiwa ehenhla ka swiyenge swinharhu: Xiyenge xa A, Xiyenge xa B na Xiyenge xa C.
2. Eka **Xiyenge xa A**, hlamula swivutiso **haswimbirhi**:
 - **Xivutiso xa 1** xi na xitlhokovetselo lexi u xi dyondzeke etlilasini (h.l. lexi humaka eka buku ya ndzawulelo).
 - Eka **Xivutiso xa 2** u fanele u hlamula swivutiso hi ku tirhisa vutivi lebyi u byi kumeke eka buku ya ndzawulelo leyi mi dyondzaka yona exikolweni xa n'wina.
3. Eka **Xiyenge xa B** hlawula xivutiso **xin'we** ntsena.
4. Eka **Xiyenge xa C** hlawula xivutiso **xin'we** ntsena.
 - Loko u hlamule xa xitsalwana eka Xiyenge xa B, eka Xiyenge xa C u boheka ku hlamula xa swivutiso swo koma.
 - Loko u hlamule xa swivutiso swo koma eka B, eka C u boheka ku hlamula xa xitsalwana.
5. Sungula xiyenge xin'wana ni xin'wana eka pheji yintshwa u tlhela u nkhwatihata ku kombisa leswaku u fikile emakumu ka xiyenge xexo.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**XIVUTISO XA 1 (XITLHOKOVETSELO XA NDZAWULELO)**

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona:

VARINDZI VA HOSI

Mi ni nandzu n'wina varindzi va hosi,
 Mi fanele ntsena hi mpingu wa rifu,
 Mi hayekiwa mi covolotiwa hi makoti,
 Mi pfumelele khamba rifu a teka hosi yenu,
 Kasi a mi rindzele yini?

Vonani, u teke hosi a famba nayo,
 Ma ha tamelele yini matlhari?
 Humani mi famba swi herile.
 Mi hluleke ku landza xileriso xa n'wina,
 A mi ri kwihi loko a nghena?
 Rifu u hi khomise xo tika,
 Siku na siku hi ringeta ku ku papalata.
 Ku tsutsuma ka hina ku hi tisa eswandleni swaku,
U hi tlimba hi hluleka ni ku rila.
 Ma ha rindzele yini, swi herile.

(Xi huma eka: **Xikolokolo nguvu ya Pitori** hi Magaisa J.M.)

- 1.1 Tsala mongo wa xithhokovetselo lexi hikwalomu ka mune wa mintila. (4)
- 1.2 Hi tihi tindlela leti mutsari a ti tirhiseke ku komba ntshikelelo wa hungu ra yena. Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 1.3 Hlamusela ku yelana loku nga kona ka mimpfumawulo ya marito lawa mutsari a ma tirhiseke. (3)
- 1.4 Xana loko mutsari a ku: "Rifu u hi khomise xo tika" u vula yini? (3)
- 1.5 Xana marito lama nga tikisiwa i xigaririmi muni? Vumba xivulwa xa wena n'wini u tirhisa xigaririmi lexi. (2)

[15]

XIVUTISO XA 2 (XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO)

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona:

MUDYUHARI

Tolo a nga ha vuyi hakunene,
Tolo ni tolweni a ndzi tiendlela swa mina,
Kambe namuntlha ndzo hlambanyisa hinkwaswo.

Ku rhumisa a ndzi nga swi tivi se ndzi swi dyondzile.
Vudyuhari byi ndzi hundzurle ricece,
Lava mona va fambela ekule na mina.

Mahlo lawaya ya vuntombi ni vujaha,
Ya nghenile endzeni a ya ha voni.
Nhloko i nkuma wa le taleni.

Namuntlha ndzo kasa kunene ndzi n'hwembe.
I fambelo ra mina lerintshwa.
Kambe u nga hleki, swi famba hi ntila.

Ku pona swona mitiwa hi misava u nga si mila meno.
Eka mina ku hanya a swa ha pfuni nchumu.
Ndzi nhlomulo eka lava nga siki ndzi helelaka timbilu.
Loko nkarhi a wu gwedliwa a ndzi to famba sweswi.

(Xi huma eka: **Vutomi byi hundzulerile** hi Malungana S.J. na Babane M.T.)

2.1	Tsala mongo wa xithhokovetselo lexi hi kwalomu ka ntlhanu wa mintila.	(3)
2.2	Xana mutsari u vula yini loko a ku “Nhloko i nkuma wa le taleni”?	(2)
2.3	Boxa nhlamuselo ya rito “ntila” hi ririmi ra masiku hinkwawo u tlhela u ri tirhisa eka xivulwa xa wena n'wini.	(3)
2.4	Xana nhlokomhaka ni nkongomelo wa xithhokovetselo lexi swi ni ku yelana kwihi?	(2)
		[10]
		[25]

XIYENGE XA B: NOVHELE/ XIRUNGULWANA**XIVUTISO XA 3****SWILETELO:**

- Hlamula xivutiso **xin'we** ntsena eka xiyenge lexi, h.l. xa 3.1 **kumbe** xa 3.2.
- Tsala nkunguhato wa xitsalwana xa wena. Nkunguhato lowu wu ta averiwa timaraka.

- 3.1 Ehleketisisa hi xivulwa lexi nga tshahiwa laha hansi kutani hi ku leteriwa hi marito lawa, u hlaluva swimunhuhatwa swa novhele/xirungulwana lexi u xi dyondzeke exikolweni. Nhlamulo ya wena yi fanele ku va kwalomu ka 1 - 1½ wa tipheji ta buku yo hlamulela eka yona:

“Mbangu lowu swimunhuhatwa swa novhele/xirungulwana lowu swi hanyaka eka wona a hi mbangu wa ntiyiso; no khorwisa a wu khorwisi.”

[25]**KUMBE**

- 3.2 Tirhisa timhaka ta novhele/xirungulwana lexi mi lawuleriweke yona/xona kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka:

- 3.2.1 Katsakanya xitori xa novhele/xirungulwana lexi u xi hlayeke hi kwalomu ka ntlhanu wa mintila. (5)

- 3.2.2 Xana i mani ximunhuhatwankulu eka novhele/xirungulwana lexi naswona hikwalaho ka yini u vula leswaku hi yena ximunhuhatwankulu? (4)

- 3.2.3 Boxa vito ra ximunhuhatwa lexi lwisanaka na ximunhuhatwankulu, u tlhela u vula leswaku xi vuriwa yini? (4)

- 3.2.4 Hlamusela hi vuxokoxoko leswaku timhaka ta xitori lexi ti humelela kwihi. (4)

- 3.2.5 U twisisa yini hi theme ra “Nkongomelontsongo” eka matsalwa? Tsala xivutiso lexi faneleke ku katsakanya wun'wana wa minkongomelontsongo wa novhele/xirungulwana lexi. (4)

- 3.2.6 Boxa swilo leswi ku tsakisaka ngopfu hi matirhiselo ya ririmi ya mutsari eka novhele/xirungulwana lexi? (4)

[25]

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 4****SWILETELO:**

- Hlamula xivutiso **xin'we** NTSENA eka xiyenge lexi.
- Loko u hlamurile xa 3.1 eka Xiyenge xa B, u boheka ku hlamula 4.2 eka Xiyenge xa C.
- Tsala nkunguhato wa xitsalwana xa wena. Nkunguhato lowu wu ta averiwa timaraka.

- 4.1 “Xin'wana xa swilaveko xa tsalwa ra ntlangu hileswaku wu fanele wu tlangeka exitejini.” Hlamusela leswaku ku vuriwa yini hi xitatimende lexi kutani u kanela loko ntlangu lowu mi nga lawuleriwa wona wu kota ku xurhisa xilaveko lexi. Nhlamulo ya wena a yi ve kwalomu ka 1-1½ wa tipheji ta buku yo hlamulela eka yona.

[25]**KUMBE**

- 4.2 Hlamula swivutiso leswi landzelaka hi ku tirhisa timhaka leti humaka eka ntlangu lowu xikolo xi mi lawuleleke wona:

- 4.2.1 Hlamusela leswaku ntlangu lowu wu vulavula hi yini. Nhlamulo ya wena yi fanele ku va kwalomu ka ntlhanu wa mintila. (5)
- 4.2.2 I mani ximunhuhatwankulu eka ntlangu lowu xana? Seketela nhlamulo ya wena. (4)
- 4.2.3 Hlamusela tindlela leti mutsari a nga ti tirhisa ku paluxa swimunhuhatwa swakwe. (4)
- 4.2.4 Xana u twisisa yini hi ntlimbo eka matsalwa? (4)
- 4.2.5 I mani loyi a nga ni ntlimbo eka buku leyi? I ntlimbo wa muxaka muni? Seketela nhlamulo ya wena. (4)
- 4.2.6 Xana u twisisa yini hi vukhovoleri bya ntlangu eka matsalwa? Hlamusela leswaku byi humelela kwihi eka eka buku ya wena ya ndzawulelo. (4)

[25]**NTSENGO WA TIMARAKA: 75**

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE
EXAMINATION**

GIREDI YA 10

XITSONGA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI

PAPILA RA 1

NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI

HUKURI 2006

TIMARAKA: 80

NKARHI: 2 WA TIAWARA

128 1 S

SWITSUNDZUXO

1. Hlamula swivutiso hinkwaswo.
2. Sungula xiyenge xin'wana na xin'wana eka pheji rintswa kutani u khwatihata emakumu ka xona.
3. Xiyenge xa A: Swikambelantwisiso swimbirhi
Xiyenge xa B: Nkatsakanyo wa xitshuriwa
Xiyenge xa C:
 - Ku tirhisa ririmi.
 - Xitshuriwa na xifaniso.
 - Ku lulamisa swihoxo eka xitshuriwa.
4. Tsala hi vurhon'wana (Swi saseka no vonaka). U landzelela milawu ya mapeletelo mahikahatelo ni mavumbelo ya swivulwa.

XIYENGE XA A:SWIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona:

Ehenhla ka nhloko ya xikombankarhi i hafu ku bile awara ya nkombo. Ri perile. Leyi i Rhadiyo Sovenga. Mahungu ya swifundza hi lawa: Ku hlaya Joel Rasethaba. Mhaka ya ku lova ka muleteri wa *Sociology* eYunivesithi ya N'walungu; Nkulukumba Lekgetla, loyi a baleseriweke mavhiki ya nga ri mangani lama nga hundza, yi fikile emakumu namuntlha ehubyeni ya Majistarata wa Sovenga endzhaku ka loko mubaleseri wa Lekgetla, yena Simon Maake, a gweviwile ku tshama ejele ku ringana khume ra malembe. Loko a tihlamulela ehubyeni; Simon Maake u vurile leswaku a xi nga ri xikongomelo xa yena na switsongo ku teka vutomi bya Lekgetla. Maake u vurile leswaku u tikume a dlayile Nkulukumba Lekgetla hi xihoxo.

Xikongomelo xa yena a ku ri ku susa vutomi bya Profesa Xirilo. Maake u vurile leswaku a a lava ku dlaya Profesa Xirilo hikwalaho ka leswi, hi ku vula ka yena, Profesa Xirilo a a rhandzana ni nsati wa yena loyi a n'wi rhandza ngopfu loyi a nga mudyondzi eyunivhesiti liya. Maake u vurile leswaku u dlayile Lekgetla hikwalaho ka leswi Lekgetla a a famba hi movha wa Profesa Xirilo. Maake u ehleketile leswaku Lekgetla a a ri Profesa Xirilo hikwalaho ka leswi a a nga n'wi tivi, o twa hi mavarivari yo muthlengusi wa muti wa yena u famba hi movha wa njhani. Emhangwini ya kona, movha wa Profesa Xirilo lowu Lekgetla a a famba hi wona wu hisiwile wu sala wu ri nkuma.

Mhango leyi yi chavisile vavanuna vo tala lava na vona a va ri na vama khwapeni. Hambileswi Maake a nga voniwa nandzu, un'wana ni un'wana a a vula leswaku na yena a a ta va a swi endlise xiswona. Leswi swi endle leswaku vavanuna lava nga ni vavasati eswikolweni va nga ha vi na ku rhula hi ku ehleketa leswaku na vona va nga tshuka va tekeriwa vavasati hi vadyondzisi.

Swivutiso

- 1.1 Xana Lekgetla a a tirha ntirho muni? (2)
- 1.2 Hlamusela leswi u twisisaka swona hi rito "mavarivari"? (2)
- 1.3 Hi ku vona ka wena swa fanela leswaku vavanuna va va na swigangu? (2)
- 1.4 Hlamula **Hi swona** kumbe **A hi swona** kutani u seketela nhlamulo ya wena:
 - 1.4.1 Nsati wa Maake a a nga tshembekangi? (3)
 - 1.4.2 Maake a a tiyimiserile ku dlaya Profesa Xirilo. (3)
 - 1.4.3 Maake u jumile Profesa Xirilo a ri ni nsati wa yena (3)
 - 1.4.4 Mahungu lawa ya haxiwile ka ha ri mixo swinene. (3)
- 1.5 Tsavula xivulwa eka xitshuriwa lexi; kombaka ku tisola ka Simon? (2)
- 1.6 Xana swa fanela ku va Maake a gweviwa ke? Nyika vonene ra wena. (3)

1.7 Nyika xitshuriwa lexi nhlokomhaka leyi faneleke. (2)

1.8 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka eka ku va Maake a dlaye Lekgetla hikwalaho ko va a n'wi kume a famba hi movha wa Profesa Xirilo. (5)
[30]

XIYENGE XA B: NKATSAKANYO

XIVUTISO XA 2

Katsakanya xitshuriwa lexi landzelaka hi kwalomu ka ntlhanu wa mintila:

Nkhuvo wu lulamisiwile. Varhandzani va xavetele ni leswi a hi nga si tshama hi swi vona eka yin'wana minkhuvo. Thembanani u yile a ya lava tinxangwana leto dyondza ku kota yena. Eka tin'wana, Tirhani a a ri nxangwana leyikulu yo rhandziwa swinene. Kutani u yile ni le ka loyi a a rhandzana na yena khale, a ya n'wi kombela leswaku a ta a ta n'wi pfuna eka ntirho wa yena. Mhaka ya kona hileswaku a a lava leswaku a ta vona Mixo wa yena kahle hikuva ta yena na Khanani a ti xaxile khale. Khanani a nga alangi hambileswi a nga rhanga hi ku kanakana loko Thembanani a n'wi kombela eka mhaka yo fana na yaleyo. U hele hi ku pfumela ,va tlhela va tivisana na masiku ya kona ka ha ri ni nkarhi.

Kute loko Thembanani a fambile, Khanani a sala a tivutisa swivutiso swo hlayanyana, swin'wana swa swona a swi ku: "Xana Thembanani u rhandza ku ndzi komba yini ke? Vanhu va swi tiva leswaku mina a ndzi tshama na yena, ndzi n'wi rhandza hi mbilu ya mina hinkwayo ku fika laha yena a nga tlanga hi mina loko se a yile eyunivhesiti ku ya dyondza kona. U fikile a kuma van'wana, mina a nga ha ndzi voni no ndzi vona. Hambiswiritano, a ndzi nga n'wi nyumisi loko yena a ehleketa leswaku wa ndzi nyumisa u to va a tinyumisa hi yexe,"

[10]

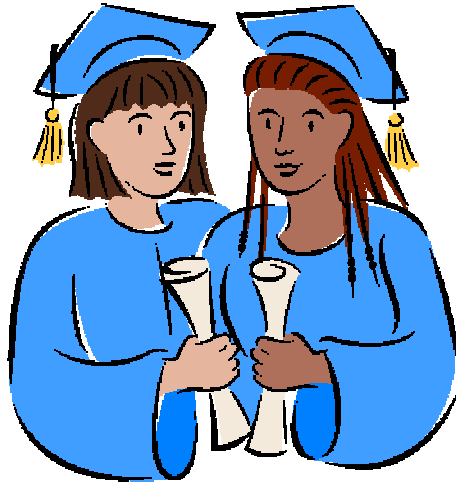
XIYENGA XA C: RIRIMI NA MATIRHISELO**XIVUTISO XA 3**

Hlaya xitshuriwa lexi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona:

Hlekani na Feleni va fambile kahle va nga jahangi va ri karhi va tibulela no hleka va nga karhatiwi hi nchumu. Vanhwanyana lavambirhi a va tihlayisa hi ndlela ya kahle ngopfu. A va nga si ngheniwa hi moya wo famba va lekuka na vafana lomu switarateni. Ku famba vusiku ni ku vulavula swo biha hi vanhu van'wana a swi ri norho eka vona. Hi ri a va nga endli swona hi leswi hi swi vonaka masiku lawa leswo n'wana wa nhwanyana a tshama a ri eku khigelaneni ni vafana wonge u lo tlhaveriwa murhi wo rhandza vona.

(Xi huma eka **Mina ndzi vurile** hi Malungana S.J.)

- 3.1 Nyika maritofularha ya marito lawa kutani u endla swivulwa hi wona:
Xikombiso: xa ritofularha ra vafana i vanhwanyana.
- 3.1.1 Biha. (2)
- 3.1.2 Hleka. (2)
- 3.2 Tsala xivulwa lexi kombaka **ntsongahato** endzimaneni leyi nga laha henhla.
Xikombiso xa ntsongahato: nomo/xinon'wana. (2)
- 3.3 Tsala xivulwa lexi kombaka **vunyingi** endzimaneni leyi nga laha henhla.
Xikombiso: xa vunyingi: xitulu/switulu. (2)
- 3.4 Tsala **mavizweni** wa rito rhandza, u tlhela u vumba xivulwa hi rona.
Xikombiso: xa mavizweni: vafana - majaha. (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4

4.1 Tsala swivulwa swa ntlhanu hi xifaniso lexi nga laha henhla. (2 × 5) **[10]**

XIVUTISO XA 5

Hikahata ndzima leyi nga laha hansi hi ku lulamisa swihoxo laha swi faneleke:

Nwasambo nkata mabunda yena tshameleni a a velekele vana vanharhu ntsena ku nga Hlayisani Matimba na Fumani vona a a va nghena xikolo etirhani. Ticara wa vona a a va rhandza ngopfu hikuva a va dyondza.

[10]

XIVUTISO XA 6

Xiyaxiya mujeko lowu kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka:

6.1 Xana mujeko lowu i wa tiko rihi? (2)

6.2 Xana mujeko lowu wu tala ku tirhisiwa eka mintlangu ya njhani etikweni? (2)

6.3 Tsala mihlovo minharhu leyi nga eka mujeko wa Afrika-Dzonga ivi u vula leswaku yi yimele yini. (6)
[10]

NTSENGO WA TIMARAKA: 80

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE
EXAMINATION**

GIREDI YA 10

XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA

PAPILA RA 1

NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI

HUKURI 2006

TIMARAKA: 70

NKARHI: 2 WA TIAWARA

106 1 H

SWITSUNDZUXO

1. Papila leri ri na swiyenge swinharhu:
Xiyenge xa A xi na xivutiso xa 1 xa xikambela-ntwisiso.
Xiyenge xa B xi na xivutiso xa 2 xa nkatsakanyo wa ndzima
Xiyenge xa C xi na swivutiso swimbirhi, xa 3 na xa 4, swa ntivoririmi na matirhiselo ya ririmi.
2. Hlamula swivutiso hinkwaswo.
3. Sungula swivutiso swa xiyenge xin'wana ni xin'wana eka pheji yintshwa u tlhela u nkhwatihata emakumu ka xiyenge xin'wana ni xin'wana.
4. Tlula ntila/layeni endzhaku ka nhlamulo ya xivutiso xin'wana ni xin'wana.
5. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka) u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.

XIYENGE XA A: XIKAMBELA-NTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka ivi u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona:

Timhaka ti biha. Khanghela a nghena hi xirhami dyambu ri lo hosi! A a nga swi tivi leswaku a nga byela gqweta ra yena leri a a ri tirha kumbe a miyela-ke. Swivilelo swa muxaka lowu a ku ri kambirhi swi ngenile eka gqweta ra Khanghela kambe swi biwa hi makatla hikuva a swi nga tanga hi vito ra gqweta. Namuntlha a ri xe kambirhi. Khanghela u pfe no rivala leswo pfa a lunghisa-lunghisa 'pheme' ya yena a nga heti. Se a wonge a a lo rhwala nghundhu enhlokweni, ana swilo minkarhi yo tala swi fanela munhu a tsakile. A hi kanyingi munhu a nga vonaka wansati loko a heta ku tlhiviwa hi ntanghu a nghena ekamareni a ambala mpahla ya yena leyinene ivi a lan'wa a ya eka rikwavo. Vavasati va tala ku famba hi nkarhi wowolowo nyimpi ya ha hisaka leswaku a ta fika lomu a yaka kona a ha mpfikula. Leswo u ambale yini a hi mhaka leyi va karhataka.

Khanghela a a kandziye xisibi. A nga swi kotanga no byela nsati wa yena hi ta papila ro pfa eka magqweta ya Majeff hikuva a swi nga ta hlamuseleka eka nsati wa yena. Nsati wa yena a a nga tivi nchumu hi mali yo pfula nandzu. Hambileswi Khanghela a a pfa a yi tirhisela swin'wana swa muti wa yena, yo tala a yi tirha sweswo, kwalomo. A yi nga karhati hikuva a yi ri mali ya xipuku.

Khanghela a a ri hava mali yo hakela magqweta ya Majeff hilaha a va kombisile hakona epapileni ra vona. Hambi Khanghela a a ri na yona mali yo hakela milandzu ya yena, a a ta chava ku yi hakela hi ku anakanya leswaku kumbe o rhiyiwa ku vona loko leswi mangaleke hi Majeff wu ri ntiyiso. Loko a nga ya eka magqweta a ya kombela ku hakela hi swintsongo-ntsongo, u ta va a tichela emitweni. Loko a rivateka, nkarhi lowu vekeke hi magqweta ya Majeff wa hela. Ku ya ekhoto u ta va a tirhambela tinyoxi.

Manyunyu ya dlele vo tala. I swo tala swifamona leswi nga celeriwa na monanyana wa swona, a swa ha vuyangi. Khanghela u chave ku tivisa gqweta ra yena hi ta papila ra miringu ya mali yo pfula nandzu hi ku chava ku hlongoriwa entirhweni. U chave ku byela nsati wa yena hikuva a swi ta n'wi yisa ehansi loko nsati wa yena o tshuka a hlevele vanghana. A nga rivalanga leswaku wansati a nga na xihundla. Masiku ya khoto ma vandzamela. Mapfalo ya yena ma n'wi gwimbagwimba ma n'wi tova-tova. Mahungu a ma etleli endleleni. Majeff a a tibulela hi swona lomu swipotweni. Loko siku ra khoto ri fika, Majeff u hlamarile ku vona leswaku a ku ri ni vanhu van'wana lava na vona va nga munyeriwa mali yo pfula nandzu. Nkarhi lowu hinkwawo a va pfumala xivindzi xo boxa tshumba.

Nandzu wu nghena. Khanghela a a ri kona, a a ri swake wonge u lo wa emungomeni. A swi terisa na vusiwana. 'Pheme' a yi lo n'we, kwala nhlokweni. Nandzu wu tlhuvutsiwa wu vupfa. Xihloka xa nawu xi tirha ntirho wa xona.

(Yi tshahiwe eka *Mahlori* hi D R Maluleke)

SWIVUTISO

- 1.1 Xana nandzu lowu nga endliwa hi Khanghela hi wihi? (2)
- 1.2 Xana gqweta i munhu loyi a tirhaka yini? (2)
- 1.3 Xana hi vahi vanhu vambirhi lava Khanghela a va fihleleke nandzu wa yena naswona hikwalaho ka yini a va fihlerile? (4)
- 1.4 Mutsari u vula yini loko a ku: 'Nkarhi lowu hinkwawo a va pfumala xivindzi xo boxa tshumba'? (3)
- 1.5 Tshaha xivulwa lexi kombisaka leswaku nandzu wa muxaka lowu a wu nga mangariwangi kan'we eka gqweta ra Khanghela, kambe wu nga tekeriwi nhlokweni. (2)
- 1.6 Hlamula hi ku tsala **Hi swona** kumbe **A hi swona**, ivi u seketela nhlamulo ya wena.
- 1.6.1 Mali yo tala leyi Khanghela a yi yiveke a a yi tirhisela swa muti wa yena. (3)
- 1.6.2 Khanghela u pfumarile muyimeri hi siku ra ku tengiwa ka nandzu wa yena. (3)
- 1.7 Nyika tinhlamuselo ta swivulavulelo leswi landzelaka, ku ya hilaha swi tirhisiweke hakona eka xitshuriwa:
- 1.7.1 Ku ngheniwa hi xirhami. (2)
- 1.7.2 Ku swi ba hi makatla. (2)
- 1.8 Nyika nhlamuselo ya xigaririmi lexi tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka: Majeff u hlamarile ku vona vanhu van'wana lava na vona **va nga munyeriwa mali** yo pfula nandzu? (2)
- 1.9 Xana xivuriso lexi nge: **Nandzu a wu boli**, xi vula yini? (2)
- 1.10 Xana i ncini lexi a xi endla leswaku Khanghela a chava ku hakela milandzu ya yena ke? (2)
- 1.11 Nyika xitshuriwa lexi nhlokomhaka leyi faneleke. (1)

[30]

XIYENGE XA B: NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka lexi nga na 299 wa marito kutani u tsala nkatsakanyo wa xona hi marito ya wena n'wini ya kwalomu ka 60. U nga onhi mongo wa yona.

Tiko ra Afrika-Dzonga ri hundzukile tiko ra nchavo. Vanhu va hanya hi ku chava hikwalaho ka vugevenga lebyi andzaka siku ni siku. Dzunani a nga rivala masiku hinkwawo, kambe ku nga ri Sonto wa ti12 Sunguti 1997. Loko a tshuka a tsundzuke timhaka ta siku leri u ta vona a tlhela a ku thukwa! Lexi karhataka hileswi nsati wakwe a nge Dzunani a nga kali a byi nuha nivusiku. U ri vurhongo bya kona ko va mihahamu ni minkelunkelu ntsena. U vula leswaku loko swi endle ngopfu u pfuka a lava ku baleka a ri karhi a huwelela a ku: Pfunani! Pfunani! ... vonani wa ndzi dlaya minoo!

Eka minkarhi yo tala Vongani, yena nsati wa Dzunani u pfuka a tshama a titshandza vusiwana ni ku ringeta ku chavelela nuna wakwe leswaku a nga karhateki hikuva a ku humeleli nchumu. Hi ku vula ka Vongani, Dzunani a a huma exikhongelweni xa nimadyambu xa vavanuna. Tanihileswi ndhawu leya Nkowankowa a yi toloveleke ngopfu, a nga kalanga a rhamba munhu ku n'wi heleketa, hambileswi a a swi tiva leswaku u ta vuya se ri phumerile.

[10]**XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI****XIVUTISO XA 3**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona: Manguva lawa mintirho ya kala. Dudu u hetile n'hwet, yi tlhandelelela hi vhiki na hafu a ha famba a lava ntirho kambe a nga wu kumi. Loko a ehleketa leswaku tintangha ta yena leti a ti swi kotile ku tiyisela, ti dyondza ti kala ti kuma harhi a ti tirha hi peni na phepha ntsena, u vilerile ngopfu. Lava va nkateko va tisungulele na ya vona mabindzu. Loko u hluphekile a wa ha hlawuli. Dudu u kale a tihoxa entirhweni wo kha malamula eChochocho. Se a a karhele ku yingayinga a lava ntirho.

Vatirhi a va landziwa hi lori mixo wun'wana ni wun'wana yi tlhela yi va vuyisa namadyambu. Dudu u vonile swi antswa hikuva a a tirha a tlhela a kota ku ya vona n'wana madyambu man'wana na man'wana. Vanyingi va n'wi hlekile va ku vona a va nge pfuki va tirhile emapurasini hikuva i ntirho wa vakhalabye na vakhegulu.

Ndhuna ya vatirhi, Nkulukumba Mdluli, a a nga hundziwi hi rhoko. Ku fika ka Dudu u lo vhela a va a tikumerile. Leswi na yena Dudu a a ri mburhi a nga nonohanga.

Kusukela loko Dudu a rhandzanile na Mdluli, miri wa yena a wu tshama wu tsanile, mukhuhlwana na wona wu nga ha n'wi sukeli. Loko a etlela, a a dzuka nyuku wu ku ntontonto, onge o swekiwa phungula. Loko a pfuka nimixo, a a twa makatla ya yena ya tika swinene. Hinkwaswo u swi khindlatile hi makatla, a tshama hi swona. Miri wa yena hinkwawo a wu tshama wu karhele. U te mati i matsongo, siku rin'wana o twa khwiri ra yena na rona se ri vava. Ku sukela siku rero ko va loko mavabyi ya mile timitsu. Loko a byela mana wa yena, a nga swi tekelanga enhlokweni. Dudu u bohekile ku xwa entirhweni a ya etililini.

Loko a pfuka nimixo mavabyi se a ma tlula na loko a nga si ya etililini. Ku chela mati yo hlamba leswaku a ta ya entirhweni se a wu ri ntirho. O pfuna hileswi lori leyi a a famba hi yona a yi tlhela kwala kusuhi na le ka vona. Loko a fika entirhweni, Mapiyeye u n'wi hlenganisile a ha xika elorini ya kona. Mahlo ya yena a ma pfurha ndzilo onge o lava ku n'wi dumela kunene a n'wi khoma-khoma. Dudu u sungule ku khoma hi rhumbyana a ehleketa leswaku kumbexana Mapiyeye se u lo nghena hi rihuhu. U fikile a ku tlheke, kwala mahlweni ka Dudu, kutani a ku: "I ncini xi nga endla leswaku u nga ti entirhweni tolo xana?" Vতিরহি লান'wana va lo yima va hlalela onge a vo vona munhu wo penga. Dudu na yena u lo yima kunene a n'wi languta. Mapiyeye u kale a khomiwa hi tingana, a suka a famba a ri karhi a vulavula a ri yexe a kombetela na hi mavoko onge hiloko kunene ti nga helelenga kahle. Dudu u rhulisile moya loko a nghena entirhweni a tirha, ku kondza nkarhi wo kotsoka wu fika.

SWIVUTISO

- 3.1 Tirhisa rito rin'wana ematshan'weni ya leri tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi, kambe u nga cinci mongo wa xivulwa. Loko Dudu a **ehleketa** leswaku tintangha ta yena ti kotile ku tiyisela ku **kala** ti kuma harhi, ti tirha hi peni na phepha ntsena, u vilerile ngopfu. (1)
- 3.2 Xiya swivulwa leswi landzelaka leswi nga ni marito lama fanaka, kutani u hlamusela ku hambana ka marito wolawo ya tikisiweke ku ya hilaha ya tirhisiweke hakona eswivulweni.
 - 3.2.1 Manguva lawa mintirho ya **kala**.
 - 3.2.2 Tintangha ta Dudu ti tiyiserile ti dyondza ti **kala** ti kuma harhi. (4)
- 3.3 Xiya xivulwa lexi: "Ndhuna ya vতিরহি, nkulukumba Mdluli **a a nga hundziwi hi rhoko**." Xivulwa lexi xi vula leswaku Ndhuna ya vতিরহি, Nkulukumba Mdluli a rhandza ngopfu vavasati. Xana xivulwa lexi landzelaka xona xi vula yini? **'Dudu u sungurile ku khoma hi rhumbyana a ehleketa leswaku Mapiyeye se u lo nghena hi rihuhu'**. (1)
- 3.4 Xivulwa lexi landzelaka xi le ka hlayelo ra kombiso, eka nkarhi lowu nga hundza hi tlhelo ra mpfumelo. Tlhela u tsala xivulwa lexi, kambe xi va eka **nkarhi lowu taka, hi tlhelo ra nandzulo**.

'Dudu u kale a tihoxa entirhweni wo kha malamula eChochocho'. (1)

- 3.5 Xiya xivulwa lexi landzelaka: “Wena Dudu, xana i ncini lexi nga endla leswaku u nga ti entirhweni tolo ke?” Ku vutisa Mapiyeye.
Tlhela u tsala xivulwa lexi nga laha henhla kambe u sungula hi marito lama: **Mapiyeye u vutisile Dudu** (1)
- 3.6 Tlhela u tsala xivulwa lexi landzelaka, kambe u tirhisa rihlanganisi ‘**tanihileswi**’ ematshan’weni ya rihlanganisi ‘hikuva’.
Vanyingi va n’wi hlekile va ku vona a va nge pfuki va tirhile emapurasini **hikuva** i ntirho wa vakhalabya ni vakhegulu. (2)
- 3.7 Tlhela u tsala xivulwa lexi landzelaka, kambe u sungula hi rito leri nga endzeni ka swiangi:
Vatirhi a va landziwa hi lori mixo wun’wana ni wun’wana. (**Lori**) (2)
- 3.8 Tsala nkomiso wa rito ‘**Nkulukumba**’. (1)
- 3.9 Kuma rito rin’we eka xitshuriwa lexi leri vulaka leswi landzelaka: **Vanhu lava tswariweke lembe rin’we.** (1)
- 3.10 Xiya xivulwa lexi landzelaka u tlhela u xi tsala u xi yisa **evunyingini**.
‘U te mati i matsongo, siku rin’wana o twa khiwiri ra yena na rona se ri vava’. (2)
- 3.11 Tsavula swivulwa swimbirhi leswi kombaka mboyamela-tlhelo-rin’we eka xitshuriwa lexi nga laha henhla kutani u hlamusela leswaku hikwalaho ka yini u ku swi ni mboyamela-tlhelo-rin’we. (4)

[20]

XIVUTISO XA 4

Xiya pheji ro sungula (khavhara) ra phephahungu ra 'Xivoni' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XIVONI

20 NYENYANKULU 2006

TED DUMETRO U TSHEMBISILE
TIKO LESWAKU U TA RI
HLAMARISA A VUYA NA KHAPHU
KAMBE BAFANA BAFANA YI
NYANYA KU BIWA E-EGIPTA EKA
KHAPU YA MATIKO YA AFRIKA.

(Kuma vuxokoxoko bya mhaka leyi eka pheji ra makumu ra phepha
leri.)

- 4.1 Xana hi vahi vaamukeri va mahungu lava phephahungu leri ri kongomisiweke eka vona? (2)
- 4.2 Hikokwalaho ka yini nhlokomhaka leyi yi tsariwile hi fonto leyikulu? (2)
- 4.3 Hikokwalaho ka yini nhlokomhaka leyi yi vonaka yi ri xikhovolelo? (3)
- 4.4 Kholomo yo hetelela ya Phephahungu leri yi na timhaka tihi?
Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- [10]**

NTSENGO WA TIMARAKA: 70